

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ
Τακτικού Καθηγητού της Φιλοσοφίας
καί Β' Αντιπρυτάνεως του Πανεπιστημίου

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

1. Ἐὰν ἀφετηρία τοῦ πνεύματος ὑπῆρξεν ἡ προβολὴ τῶν ψυχικῶν καταστάσεων εἰς τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, ὥστε νὰ αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος συγγενης ἀπέναντί των καὶ διὰ τῆς — φωνητικῆς τελικῶς — ἐκδηλώσεως τῶν ἀναγκῶν του νὰ κατευθύνῃ τὴν συμπεριφορὰν των, ἡ ποίησις προέβαλε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ πράγματα, διὰ νὰ ὀρίσῃ τὴν διαγωγὴν του βάσει τῆς ἀντικειμενικῆς παραστάσεως τῶν συναισθηματικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν του διαθέσεων. Ἐπὶ αὐτῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ ἔποπτικὸς λόγος ὡς ἔκφρασις τῶν αἰτημάτων τῆς ζωῆς, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἐκπληρώσῃ ὁ ἀκροατὴς των, υπῆρξε τὸ ἀντίθετον τῆς μαγείας. Ἐὰν εἰς τὴν προῖστορίαν τὸ πρόβλημα ἦτο ἡ φυσικὴ δυνατότης, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησε νὰ δεσμεύσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ συμβολισμοῦ τῆς καὶ τῆς προσαρμογῆς του εἰς τὴν ονοματικὴν αὐτὴν πρόληψιν, μετὰ τὴν συγκρότησιν τῶν νομαδικῶν κοινοτήτων καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς ἐπροβλημάτισε τὴν ζωὴν ἢ πράξις ὡς ἀποτέλεσμα καὶ ὡς προοπτικὴ τῶν ἔρων τῆς συμβιώσεως. Ἡ μετὰ βας διὰ τοῦτο ἐκ τῆς μαγείας εἰς τὴν ποίησιν προϋποθέτει τὴν θεμελίωσιν τοῦ συλλογικοῦ βίου.

Κοινὸν σημεῖον ἐν τούτοις τῶν δύο ἐποχῶν τοῦ λόγου παρέμεινεν ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν πραγματικότητα. Τόσον εἰς τὴν πρώτην ὅσον καὶ εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν τὰ σχήματα καὶ τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς ἀναλαμβάνουν νὰ ἐκπληρώσουν ἢ νὰ δηλωσουν, ὅ,τι χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος. Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι ὁ ποιητικὸς λόγος συλλαμβάνει τὰ θέματά του ἔποπτικῶς, ὥστε νὰ γίνουσι ἀντιληπτά χωρὶς λογικὴν διεργασίαν, τὸν παρουσίασεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὡς σύνδεσμον τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαρτήτως πνευματικῆς στάθμης. Ἀρχικῶς βεβαίως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξύ ἐκείνου, ὁ ὅποιος ἀπεκάλυπτε καὶ αὐτοῦ, ὁ ὅποιος ἔπρεπε νὰ συναισθανθῇ τὴν κοινὴν ὑπόθεσιν, ἀλλὰ καὶ ὅπου ἡ διαφοροποίησις τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων ἔδωκεν εἰς τὸ ποιητικὸν ἔργον προσωπικὸν χαρακτήρα, τὸ ἐδικαιολόγησε, μόνον ἐφ' ὅσον εἶχεν αντικατοπτρίσει τὴν γενικὴν ἀνάγκην — ἐφ' ὅσον ἦτο ἡ συνείδησις τῆς*.

Διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ ποίησις δὲν ἔχει σήμερον ἀνταπόκρισιν. Ἡ ἐποχὴ μας βεβαίως συνθέτει ἔποπτικά σχήματα λόγου, τὰ ὁποῖα

* Ὡς ἔργον ἑνὸς προφητικοῦ ἀνθρώπου ἢ ὡς συμπύκνωσις τῆς καθολικῆς θελήσεως ἢ προσωποποίησις τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ τηρήσῃ ἀπέναντί των ὁ ἄνθρωπος, δὲν ἔμεινεν ἀπλῶς εἰς τὰ ὄρια τοῦ παραστατικοῦ λόγου, ἀλλ' ἐδημιούργησεν υποστάσεις μετα-φυσικοῦ χαρακτήρος. Ἐναντι τῶν προβολῶν τῆς ψυχῆς εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον ὁ ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσῃ, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ προσώπων, τὰ ὁποῖα ἐνδιέφέροντο πρὸ παντὸς ἄλλου διὰ τὴν πρακτικὴν του ἔκφρασιν. Ἡ ἑορταστικὴ ὕψις τῆς ποιήσεως ἀπεκαλύφθη διὰ τοῦτο ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ κλίματος τῆς θρησκείας, τῆς πρακτικῆς σχέσεως, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τοὺς ἀοράτους, ἀλλὰ συγκλονιστικούς διὰ τὴν ὑπαρξίν του ἐκπροσώπους τῶν ἐπιτακτικῶν του υποχρεώσεων.

δὲν ἀπαγγέλλονται οὐτε διαβάζονται. Τὰ βιβλιοπωλεῖα δὲν δέχονται ποιητικὰ ἔργα, διότι δὲν ὑπάρχει ζήτησις. Ὡς ἐὰν ἕμως ἐπρόκειτο περὶ ἀντιδράσεως τῶν δημιουργῶν ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκτιμήσουν τὴν προσφορὰν των, ἐκφράζονται συνεχῶς περισσότερον καὶ συνεχῶς περισσότεροι ποιητικῶς παρὰ τὴν βεβαιότητα, ὅτι πλὴν τῶν φίλων ἐλάχιστοι θὰ τοὺς προσέξουν.

2. Διατί δὲν εὐρίσκει ἀπήχησιν ἡ ποίησις εἰς τὴν ἐποχὴν μας; Ἐχασε τὴν ἠθικὴν τῆς σημασίαν; Συνεδέθη ὁ ἄνθρωπος κατ' ἄλλον τρόπον πρὸς ὅ,τι πράγματι τὸν ἀπασχολεῖ; Τὰ ἐρωτήματα ἐν τούτοις αὐτὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ τεθοῦν τόσον γενικῶς. Εἰς τὴν Γερμανίαν π.χ. ἢ τὴν Γαλλίαν δὲν παρατηρεῖται ρῆξις μεταξύ ποιητῶν καὶ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἔκτασιν, ἣ ὅποια χαρακτηρίζει τὴν βιομηχανικῶς ἀναπτυσσομένην κοινωνίαν. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα ὁ μεταβιομηχανικὸς αἰὼν τῆς ἱστορίας νὰ δώσῃ κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν ποίησιν, ἐφ' ὅσον ἡ λύσις τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς δὲν θὰ ἐξαρτηθῆ ἐκ τῆς τεχνικῆς ἀνάγκης, ἣ ὅποια τὰ δημιουργεῖ, ἀλλ' ἐκ τῆς συνειδητῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑπαρξίν του καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Εἰς τὴν πατρίδα μας πάντως οἱ λόγοι τῆς προσωρινῆς ἀδιαφορίας ἐναντι τῆς ποιήσεως ὡς λογοτεχνικοῦ εἴδους ἀναφέρονται τόσον εἰς αὐτούς, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε νὰ μελετοῦν, ὅσον καὶ εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι συνθέτουν ποιήματα. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθοῦν οἱ ἐξῆς ἀντιποιητικοὶ παράγοντες:

Α. Ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ τάσις τῆς ἐποχῆς

Διὰ τῶν νεωτερισμῶν καὶ τῶν ἀνακατατάξεων τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ἀνατρέπεται σήμερον ἡ παράδοσις, ἡ βᾶσις δηλαδὴ τῆς ἐμπειρίας τοῦ κόσμου. Μεταβάλλεται ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας καὶ τῆς σκέψεως καὶ διευρύνεται ταυτοχρόνως ὁ ὀρίζων τῶν ἐπεισοδίων καὶ τῶν προοπτικῶν τῆς ζωῆς. Ἀπὸ ἀπόψεως γεγονότων καὶ γνώσεων ἡ σημερινὴ πραγματικότης εὐρίσκεται εἰς συνεχῆ ἔκρηξιν. Πρὸς τὸ παρὸν λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι πληροφοροῦνται τὸν ἀνάστατον αὐτὸν κόσμον φύρδην-μίγδην. Βλέπουν λ.χ. ὅ,τιδήποτε εἰς τὴν τηλεόρασιν ἢ διαβάζον comics, χωρὶς νὰ ἐρωτοῦν ἀκόμη διὰ τὸ τί προκαλεῖ καὶ συνδέει μεταξύ των τὰ γεγονότα.

Τὴν ἐποχὴν τῆς συγκροτήσεως τοῦ Ἴωνικοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῶν μεταναστῶν τοῦ μητροπολιτικοῦ χώρου τῆς Ἑλλάδος εἶχε συμβῆ τὸ ἴδιον φαινόμενον. Διὰ τῆς βιοτεχνίας τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἐμπορίου ἡ ἀριστοκρατία καὶ μαζί τῆς ἡ μυθολογικῶς κατωχυρωμένη πνευματικὴ τάξις τοῦ παρελθόντος καταρρέει καὶ ἡ Ἴωνία δέχεται τὴν ἐμπειρίαν τῆς Ἀνατολῆς. Τότε παρουσιάζονται οἱ πρῶτοι γεωγράφοι καὶ μυθιστοριογράφοι, οἱ ὅποιοι ἕμως δὲν δίδουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα, τί ἀκριβῶς συντελεῖται εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἀπλῶς παραθέτουν τὰ περιεργα καὶ ἰδίως τὰ τερατώδη χαρακτηριστικὰ τῆς. Ὁ Ἡρά-

κλειτος δια τοῦτο θα παρατηρήση την εποχὴν αὐτήν, ὅτι ὁ ζῆλος τῆς συλλογῆς εἰδήσεων δι' ὅσα ὑπάρχουν και συμβαίνου, δὲν προάγει τὴν κριτικὴν στάσιν ἀπέναντί των: «Πολυμαθὴν νόον ἔχειν οὐ διδάσκει»¹.

Β. Ἐξωστρέφεια

Διὰ τῶν ἐναλλασσομένων τεχνικῶν ἐπιτεύξεων και καταστάσεων ἡ ζωὴ ἀποκτᾷ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας μοναδικὴν μέχρι στιγμῆς κινητικότητα. Ἀπὸ τῶρα και εἰς τὸ ἐξῆς ἡ ἀρετὴ δὲν βασίζεται εἰς τὴν συνέπειαν, ἀλλ' εἰς τὴν προσαρμογὴν. Γὰ πάντα προκαλοῦν τὴν εὐλυγισίαν εἰς τὴν συμπεριφοράν, δηλαδὴ ἐξαρτοῦν τὸ ἦθος ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμάτων. Ἡ ἀναθεώρησις τῶν ἀξιῶν, ἡ ἐλάττωσις τῶν ἀποστάσεων, ὁ φόβος τοῦ αγνώστου και ἡ ἀναμετάδοσις τῶν καθ' ὑπόθεσιν ἢ πράγματι ἐκτάκτων συμβάντων τοῦ ἀπὸ πλευρας πληροφορικῆς δικτυώσεως ἐνοποιηθέντος πλανητικοῦ χώρου ἀπαιτοῦν τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐγγῦς και τῶν ἄπω, τὴν στροφὴν τῆς προσοχῆς πρὸς τὰ ἐξω. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βαδίξῃς εἰς ἓνα δρόμον μὲ αὐτοκίνητα συλλογισμένους.

Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρας δοκιμάζεται σήμερον ἡ αὐτοπεποιθήσις. Ἡ τεχνικὴ ἐργασία, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἐπενδύεται ὁ γόνιμος χρόνος τῆς ζωῆς και ἡ κατανάλωσις τῶν συσκευαζομένων ὄψεων τοῦ κόσμου ἀντιστρατεύονται τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ἐὰν ἡ σχέσις πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον περιορίζεται εἰς τὴν τήρησιν ἐνὸς τυπικοῦ κώδικος ἐνεργειῶν εἴτε εἰς τὴν παθητικὴν ἀφομοίωσιν τῶν συμβατικῶν του ὄψεων, δὲν δημιουργεῖται ὁ πνευματικὸς πυρὴν τῆς ὑπάρξεως, ἡ προϋπόθεσις τῆς ἐσωτερικῆς βεβαιότητος και ἀξιοπρεπείας. Ὁ ἄνθρωπος ἐν τούτοις θέλει νὰ τηρήσῃ τὰ προσχήματα και ζητεῖ ἄλλοθι μὲ τόσον μεγαλύτερον ζῆλον, ὅσον καταστρέφεται ἡ ψυχικὴ του ἡρεμία. Ὅσοι τὸν διασκεδάζου, εἶναι διὰ τοῦτο οἱ καλύτεροι φίλοι του. Ἡ ποίησις ὅμως θα τὸν συνέλεγεν εἰς τὴν ὑπαρξίν του.

Γ. Ἡ ἀνυποληψία τοῦ γραπτοῦ λόγου

Κλονίζεται εἰς τὴν εποχὴν μας ἡ πειστικότης τῆς γραφῆς. Ἄλλοτε δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο κείμενον πλὴν τοῦ Εὐαγγελίου. Ὅ,τι ἐγράφετο ἐν συνεχείᾳ, μετελαμβάναν εἰς τὴν ἱερότητα τῆς θείας ἐντολῆς ὡς ἐγγυήσεως διὰ τὴν ἀλήθειαν. Τώρα ὅμως

«διαρρήκτες μῆκτανε
στὶς ἅγιες λέξεις
και πέφτουμε στὰ γόνατα
μπροστά τους»².

1. Ἡράκλειτος (Diels I Β' 40)

2. Σ. Κυριαζοπούλου, Ὡς ἐν κατόπτρῳ, Ἰωάννινα 1972, σ. 36.

Ὁ βιασμός αὐτός τῶν ἠθικῶν ἰδίως ἐννοιῶν συμβαίνει, διὰ τὸ νὰ υποχρεώσουν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ἔσω καὶ διότι μεταβάλλεται εἰς τὸν τεχνικὸν κόσμον ἢ κοινωνικὴ τῶν σημασία. Μεταξὺ τοῦ καλύμματος καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν λέξεων δημιουργεῖται μιὰ διάστασις, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ ὅ,τιδήποτε — ὁποιαδήποτε πρόθεσις, ὁποιοσδήποτε στόχος. Καὶ ἂν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δοκιμάζεται ἢ παρακαταθήκη τῶν ονομάτων, τὰ σύγχρονα πράγματα κατ' οὐσίαν δὲν ονομάζονται. Βαπτίζονται βεβαίως, ὅπως τὸ θεωροῦν σκόπιμον, χωρὶς νὰ παρουσιάζουν τὴν ἀληθινὴν τῶν φύσιν. Ἀντιθέτως προσαρμόζουν τὴν ονομασίαν τῶν εἰς ἓνα υποθετικὸν ἢ ἐπίπλαστον χαρακτήρα τῆς πραγματικῆς τῶν δυνατότητος, ὥστε νὰ συγκινήσουν ἐκείνους, οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ τὰ δεχθῶν, ἔστω καὶ ἂν (καὶ μάλιστα διότι) δὲν τὰ γνωρίζουν, ὅπως πράγματι λειτουργοῦν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμιλῇ κανεὶς περὶ τῆς πραγματικότητος, χωρὶς νὰ τὴν ὀρίξῃ διὰ τοῦ λόγου. Συμβαίνει ἐπίσης νὰ μὴ χειρίζονται σήμερον τὴν γλῶσσαν μόνον τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ τὰ κρατικὰ ἢ διακρατικὰ συστήματα καὶ τὰ ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα τοῦ βιομηχανικοῦ κόσμου, διὰ τὸ ἐπιβληθῶν εἰς τὸν ἄνθρωπον — ὅταν δὲν τελεσφοροῦν δυναμικώτερα μέσα — διὰ τῆς εσωτερικῆς του δεσμευσεως. Πολλοὶ λοιπὸν ἐξακολουθοῦν νὰ ἐντυπωσιάζονται ὑπὸ τῶν ἐντύπων, οἱ περισσότεροι ὁμῶς χάνουν τὸν σεβασμὸν ἀπέναντί των καὶ νομίζουν, ὅτι πρόκειται, ὅπου γράφεται ὁ λόγος, περὶ δημοσίας ἀγυρτείας. Εἰς μίαν ἀνάλογον ἐποχὴν, ἡ ὁποία εἶχεν ἐξευτελίσει τὰ κείμενα διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος τῶν Σοφιστῶν νὰ παρουσιάζουν τὸν «ἤττω λόγον κρείττω»¹, ὁ Σωκράτης δὲν γράφει. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ διδάσκαλος ἐνὸς τῶν πολυγραφωτέρων συγγραφέων δὲν υπολήπτεται τὴν γραφὴν, θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ὡς συνάρτησις τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε διὰ τὴν πτῶσιν τῶν θεσμῶν, τὴν κρίσιν τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν δημιουργίαν μιᾶς νέας ἐμπειρίας τοῦ κόσμου, αυθεντικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς ὁποίας ἦσαν, ὅσοι δὲν ἐβαρύνοντο ὑπὸ τῶν προκαταλήψεων τοῦ παρερχομένου καιροῦ. Ἡ δῆλωσις του διὰ τοῦτο «ἄγονός εἰμι σοφίας»², τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐννοοῦν ὡς φιλοφρόνησιν ἐναντι τῶν νέων, τοὺς ὁποίους διαλεκτικῶς ἐκμαιεῦει, πρέπει νὰ ἐννοηθῇ εἰς τὸν τραγικὸν τῆς πυρῆνα ὡς συναίσθησις τῆς ἀνατροπῆς τῶν πνευματικῶν ερεισμάτων τῆς ἐποχῆς του.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς περιπτώσεως τοῦ Σωκράτους χαρακτηριστικὴ ἐναντι τῆς γραφῆς εἶναι ἡ θέσις τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὅποιος παρὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας ἔχασε τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὴν δεσμευτικὴν δύναμιν τοῦ ζωντανοῦ λόγου, διὰ τὸ γράψῃ χάριν τῶν ἀγνώστων καὶ τῶν ἀπόντων. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» παρουσιάζεται ὁ ἀντίστοιχος τοῦ Προμηθεῦς θεῖος ἐφευρέτης τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀναγγέλλει πλήρης ὑπερηφανείας εἰς τὸν φαραῶ Ἰαμουὶν τὴν

1. Πλάτωνος, Ἀπολογία 18 D.

2. Πλάτωνος, Θεαιτήτου 150 B.

ἀνακάλυψιν τῶν γραμμάτων ὡς μεθόδου διατηρήσεως καὶ κατακτῆσεως τῆς ἀληθείας: «Μνήμης τε καὶ σοφίας φάρμακον ἠρέθη!» Ἐναντι τῆς θριαμβευτικῆς αὐτῆς ἀναγγελίας ὁ φαραῶ — ὁ Πλάτων δηλαδή, ὁ ὁποῖος κατακρίνει τὴν γραπτὴν διατύπωσιν τοῦ λόγου ὡς τεχνικὴν ἐφευρέσιν ἐξωτερικοῦ καὶ παραπλανητικοῦ χαρακτήρος — μένει ἐπιφυλακτικός: «ἜΩ τεχνικώτατε Θεῦθ... τοῦτο γάρ (τὰ γράμματα) τῶν μαθόντων λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει... ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἐξώθεν ὑπ' ἄλλοτριῶν τύπων, οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑπ' αὐτῶν ἀναμνησκομένους... πολυήκοοι γάρ σοι γενόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες εἶναι δόξουσιν, ἀγνώμονες ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες καὶ χαλεποὶ συνεῖναι, δοξόσοφοι γεγονότες ἀντὶ σοφῶν»¹. Ὅτι δὲν πρόκειται εἰς τὴν μομφὴν αὐτὴν ἐναντίον τῶν γραμμάτων περὶ μεμονωμένου ἢ χαρακτηριστικοῦ στοιχείου μόνον τῆς φιλοσοφικῆς στάσεως τοῦ Σωκρατικοῦ κύκλου, ἀλλὰ περὶ ἐνδείξεως τῆς γενικωτέρας φθορας, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ γραφὴ, παρουσιάζεται εἰς ὅσα εἶπεν ἐναντίον τῆς ὁ ἄσχετος πρὸς τὸ ἰδεαλιστικὸν κλίμα τῆς Ἀκαδημίας ῥήτωρ Ἀλκιδάμας, ὁ ὁποῖος «τὸ γράφειν ἐν παρέργῳ τοῦ λέγειν οἰόμενος» ἐπεχείρησε «τοὺς γραπτοὺς λόγους ἀποδοκιμάζειν», διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸ κύριον ὄπλον τῆς Σοφιστείας²: «Σύννοισθά που καὶ αὐτὸς ὅτι οἱ μέγιστον δυνάμενοι τε καὶ σεμνότατοι ἐν ταῖς πόλεσιν αἰσχύνονται λόγους τε γράφειν καὶ καταλείπειν συγγράμματα ἑαυτῶν, δόξαν φοβούμενοι τοῦ ἔπειτα χρόνου, μὴ σοφισταὶ καλῶνται»³.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ ἀπογοήτευσίς ἐκ τῆς γραφῆς δὲν ἔχει ἀκόμη τοὺς συγγραφεῖς τῆς. Ἐὰν ὅμως οἱ ἄνθρωποι ἀποφεύγουν νὰ διαβάσουν αὐτοὺς κυρίως τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐνδιαφέρουν ἀμέσως διὰ τὴν στάσιν των εἰς τὸν κόσμον, δὲν φοβοῦνται μόνον μήπως πλανηθοῦν, ἀλλ' ἐπίσης ὅτι θὰ χάσουν τὴν ὥραν των ἀσχολούμενοι μὲ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν σημασίαν ἢ δὲν ἀντιλαμβάνονται ἢ δὲν τοὺς πείθουν. Ὡς πρὸς τὴν ποίησιν βεβαίως τὸ πρόβλημα σχετίζεται ἀμέσως πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀναλαμβάνουν νὰ φιλοξενήσουν εἰς τὸν πνευματικὸν τῆς χῶρον τὸν ἄνθρωπον. Συγκεκριμένως ἡ εὐθύνη τῶν ποιητῶν διὰ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ κοινοῦ ἀπέναντί των θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς συνάρτησις τῶν ἐξῆς λόγων:

A. Τῆς ἐλλείψεως αὐθεντικῆς ζωῆς

Διὰ τῶν αὐτομάτων διαρρυθμίσεών του καὶ τῆς τυποποιήσεως τῶν σωματικῶν, κοινωνικῶν καὶ διανοητικῶν πράξεων ὁ τεχνικὸς κόσμος θέτει τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν προσωπικὴν ἔκφρασιν εἰς διαθεσιμότητα. Ὁ ἄνθρωπος

1. Πλάτωνος, Φαίδρου 274 E - 275 B.

2. Ἀλκιδάμαντος, Περὶ τῶν τοῦς γραπτοὺς λόγους γραφόντων ἢ περὶ Σοφιστῶν I, 14.

3. Πλάτωνος, Φαίδρου 257 D.

εἰς τὴν ἐποχὴν μας δὲν συνδέεται οὐσιαστικῶς, ἀλλ' ἐξωτερικῶς καὶ ἀνευθύνως πρὸς τὰ προγραμματικῶς μεταβαλλόμενα οἰκοδομικὰ καὶ καταστατικὰ στοιχεῖα μιᾶς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἡ ζωὴ του, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόθεσις, ἡ γνῶσις καὶ ἡ συμπεριφορὰ του, ἡ σχέσις του πρὸς τὰ πράγματα, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν ὑπαρξίν του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν κατακατᾶ, ὅ,τι ονομάζεται πεῖρα καὶ ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τοῦ ἀτομικοῦ του πεπρωμένου εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' ἢ τὴν ἀγοράζει ἢ τὸν βιάζει ἐκείνη ἐκ τῶν ἔξω. Ἡ ἐμπειρία τοῦ περιβάλλοντος ἀποτελεῖται σήμερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ χαρτιά, ἤχους καὶ φῶτα. Δὲν στηρίζει διὰ τοῦτο ἓνα υπεύθυνον τρόπον ζωῆς, ἀλλ' ἀπαλλοτριώνει τοὺς φορεῖς της, καθὼς καταναλίσκεται παρατακτικῶς, χωρὶς νὰ κερδηθῇ διὰ τῆς προσωπικῆς ὑπερνικήσεως τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιστάσεων τῆς ζωῆς.

Μεταβάλλουν λοιπόν, ὅσοι γράφουν ποιήματα, τὴν ἐπίφασιν, διὰ νὰ μὴ συμπέσουν μεταξύ των. Τὸ πᾶν εἶναι κατὰ συνέπειαν εἰς τὴν τέχνην αὐτὴν τοῦ λόγου ἢ μορφῆ, ἢ ὁποία διαφοροποιεῖται μέχρις ἀνοησίας. "Ὅσοι ὅμως μορφοποιοῦν ποιητικῶς τὴν ἐμπειρίαν τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης χειρός, ὁδηγοῦν τὴν ποίησιν ad absurdum. "Ὅταν ἀντιθέτως ἡ ποίησις ἔχῃ αὐθεντικὸν χαρακτῆρα, δὲν φροντίζει διὰ τὴν παραλλαγὴν τῶν ἐντυπώσεων, ἀλλ' ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν συναρπαστικὴν ἐκείνην βεβαιότητα τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν ὁποίαν καμμία δύναμις εἰς τὸν κόσμον δὲν θά ἦτο εἰς θέσιν νὰ τοῦ ἀφαιρήσῃ:

«Σβῆσε μου τὰ μάτια· μπορῶ νὰ σέ δῶ,
βούλωσέ μου τ' αὐτιά· μπορῶ νὰ σ' ἀκούσω
καὶ χωρὶς πόδια μπορῶ νὰ ῥθῶ κοντὰ σου
καὶ χωρὶς στόμα μπορῶ νὰ σ' ἐξορκίσω.
Σπάσε μου τὰ χέρια, σὲ ἀγκαλιάζω
μὲ τὴν καρδιά μου σὰν μὲ χέρι,
κλεῖσε μου τὴν καρδιά, πάλλεται τὸ μυαλό μου
κι ἂν ρίξης στὸ μυαλό μου τὴ φωτιά,
θὰ σὲ κρατήσω μέσα στὸ αἷμα μου»¹.

B. Τῆς ποιητικῆς παραδόσεως

Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας (ἡ ὁποία ὑπεσχέθη νὰ λύσῃ ἀντικειμενικῶς ὅλα τὰ προβλήματα) καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως (ἡ ὁποία ἐξήρτησε τὴν ζωὴν ἐκ τῶν τεχνικῶν γεγονότων εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν καὶ κοινωνικὴν των κατεύθυνσιν) ὁ 19ος αἰὼν ἐθεώρησεν ὡς σκοπὸν τῆς ποιήσεως τὴν ἐξυμνησιν τῆς γνώσεως, ὅπως τὴν ἐπετύγχανεν ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων, κυρίως ὅμως τὴν αἰσθητικὴν συγκίνησιν ἐνώ-

1. Rainer Maria Rilke, Das Stundenbuch, Leipzig 1936, σ. 58.

πιον τοῦ πάθους τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ἐκπνεύσῃ ἐντὸς τῆς ἀποπνικτικῆς ἀτμοσφαιράς τῶν ἐργοστασίων, τῶν γραφείων καὶ τῶν machines a habiter, ὅπως ονομάζει τὰ σύγχρονα σπίτια ὁ Le Corbusier¹. Ἡ πρώτη περίπτωσις κατέληξεν εἰς παραωδία, ἐφ' ὅσον ἡ ποίησις ἀπεφάσισε νὰ προβῆ ποιητικῶς εἰς αυτοχειρίαν, νὰ παραιτηθῆ τῆς ἐκφράσεως τῶν μεγάλων μηνυμάτων τῆς ζωῆς, διὰ νὰ καταστῆ θεραπευτικὴ τῶν μεθοδικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδῶσαν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὴν αντικατέστησαν εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν τῆς ἀποστολῆς:

«Δόξα στις θετικές μας ἐπιστῆμες!
Ζήτηω ἡ ἀκρίβεια τῶν ἀποδείξεων!...
Κοιτάξτε!
Στὰ ὕψη πετώντας ἡ ἀετόφθαλμη ἐπιστήμη
'Ὡσάν ἀπὸ ψηλῆς κορφῆς
'Εμᾶς θωρώντας τοὺς μοντέρνους
'Ἀπόλυτα μᾶς στέλνει συνεχῶς
Προστάγματα»².

Γενικῶς ἐν τούτοις ἡ ποίησις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος προσεπάθησε νὰ προβάλῃ ἀντίστασιν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως, νὰ συλλάβῃ, ὅ,τι δὲν ἔθιγεν ἡ θεωρία καὶ ἡ ἐξιῶσις, νὰ ἐκθειάσῃ — ἂν ὄχι νὰ δημιουργήσῃ ἐξ ἀρχῆς — τὴν ἐντὸς τοῦ ἐκτεχνικευμένου κόσμου ἐξαφανιζομένην ὠραιότητα. Ἐγίνε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον «αἰσθητικὴ», εἶδος διασκεδάσεως ἢ περίτεχος θρῆνος διὰ τὴν μεγάλην ἀπώλειαν. Διεχώρισε διὰ τοῦτο τὴν εὐθύνην τῆς ἐκ τοῦ ἥθους, τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτικῆς, διὰ νὰ πλάσῃ ἓνα ἰδικόν τῆς κόσμον ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου. Ἡ ποιητικὴ αὐτὴ παράδοσις ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ ἀκόμη, ν' ἀφίνη δηλαδὴ τὰ διανθρώπινα καὶ τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα ἐκτὸς θέματος. Εἰς μίαν παρεμφερῆ ἐποχὴν ὁ Ἡράκλειτος ἐζήτησε νὰ διαπομπευθοῦν τόσον ὁ ἐπικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ μεγαλείου ὅσον καὶ ὁ λυρικὸς ὕμνητὴς τῶν μικροαστικῶν συγκινήσεων, τόσον ὁ μεγαλορρήμων ὅσον καὶ ὁ ἀσημαντολόγος ποιητῆς: «Τὸν τε Ὀμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως»³.

Γ. Τῆς συγχύσεως περὶ τὰ ἀνθρώπινα

Συσκοτίζονται σήμερον τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς ὑπάρξεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ γίνεταί ἄγνωστος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Νέα δεδομένα ζωῆς, νέα προ-

1. Le Corbusier, Entretien avec les etudiants des ecoles d'architecture, Paris 1957 («Construire des logis», χωρὶς σελίδα).

2. Walt Whitman, Leaves of Grass, ἐκδ. E. Holloway, Garden City N.Y. 1954, σσ. 44, 198.

3. Ἡράκλειτος (Diels I B' 42).

βλήματα γνώσεως, νέα αίτήματα συμπεριφοράς υποκαθιστούν και αντίστρατεύονται τὰ παλαιά, κυκλοφορούν ἀδέσποτα, στιγματίζονται ἢ εορτάζονται, ορίζουν τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν νοοτροπίαν ὑπογείως ἢ ἀπροκαλύπτως. "Ὅταν ὅμως ἐνεργῶ, χωρὶς νὰ γνωρίζω τὸν λόγον καὶ δὲν ἀντιλαμβάνομαι, τί συμβαίνει ἐντὸς τοῦ κόσμου ἢ τῆς ψυχῆς μου — ἐὰν ἐρωτῶ καὶ δὲν εὐρίσκω ἀπάντησιν εἰς τὰ μεγάλα θέματα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τί μ' ἐνδιαφέρει τὸ τιτύβισμα τῶν πουλιῶν, ὁ φλοῖστος τῶν κυμάτων ἢ τὸ ἡλιοβασιλεμα; Τί ἔχει νὰ μοῦ προσφέρῃ ὁ ποιητὴς μὲ τὴν τέχνην του; Ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀγωνίαν του. Ἐκεῖ θὰ ἐξαντληθῇ ὅμως ἡ ποίησις; "Ὅσοι ἀγωνιοῦν, δὲν θέλουν πάντως νὰ μάθουν, ὅτι ἀγωνιοῦν, ἀλλὰ διατὶ ἀγωνιοῦν. Ὁ λόγος τῆς ἀγωνίας προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου γενικῶς καὶ καθ' ἕκαστα. Ἄναχωρεῖ ἐκ τῆς πνευματικῆς δοκιμασίας τῶν συνθηκῶν τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν συγκεκριμένην ἱστορικὴν των διάστασιν. Ἐφ' ὅσον ἐνοποιοεῖται ὁ τρόπος τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ γεωγραφικοῦ πλάτους, ὁ ποιητὴς εἶναι υποχρεωμένος ἀπὸ τῶρα καὶ εἰς τὸ ἔξῃς νὰ κινῆται πνευματικῶς εἰς ολόκληρον τὸν κόσμον — ἐὰν δὲν «εἶναι», νὰ γίνῃ κμῖα μικρογραφία τῆς ἀνθρωπότητος»¹. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιῆ μίαν τουλάχιστον διεθνή γλῶσσαν καὶ νὰ σπουδάξῃ συνεχῶς τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας. Ἐὰν θὰ προσφέρῃ διὰ τοῦ λόγου τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, οφείλει νὰ γνωρίξῃ καὶ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ υποκείμενον τῆς πνευματικῆς του προσφοράς.

3. Ἡ προηγουμένη πρότασις ἀπετόλμησε μίαν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα, ποῦ ἀποβλέπει γενικῶς ἡ ποίησις. Ἀξίζει πράγματι νὰ ἐρωτηθῇ, διατὶ γράφουν, ὅσοι γράφουν εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ποιήματα. Μήπως διὰ νὰ διασκεδάσουν τοὺς ἀνθρώπους; Ὑπάρχουν ὅμως διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν περισσότερον τελεσφόρα μέσα, ταβέρνες π.χ. ἢ κινηματογράφοι. Διὰ νὰ ἐξωραΐσουν μήπως τὸν κόσμον; Ἡ ἀρχαία τραγωδία ἐν τούτοις — ἡ μεγίστη ποίησις τοῦ Κλασσικοῦ πολιτισμοῦ — ἔθεσε τὸν δάκτυλον «εἰς τὸν τύπον τῶν ἡλῶν» τοῦ πνευματικοῦ σώματος τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἡ οὐλὴ δὲν εἶναι ποτὲ ὠραία.

Βεβαίως ἡ τραγικὴ ποίησις τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος μᾶς ἐνθουσιάζει διὰ τὸ ὕψος τοῦ λόγου, τὴν διαγραφὴν τῶν χαρακτήρων, τὴν λυρικότητα τῶν χορικῶν, τὴν παραστατικότητα τῆς περιγραφῆς, τὴν σαφήνειαν τῆς ἐκφράσεως, τὴν χάριν τῶν παρομοιώσεων: διὰ τὰ αισθητικὰ της στοιχεῖα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς μας διαφεύγει τὸ ἐσωτερικόν της μέγεθος. Ἐπειδὴ τὸ ἦθος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐμπνέεται, δὲν μᾶς συγκινεῖ κατὰ βάθος, παρουσιάζεται ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς ἔργον τέχνης καὶ ὄχι ὡς κάθαρσις τῆς ψυχῆς ἐνώπιον τῶν φοβερῶν γεγονότων, τὰ ὅποια διαδραματίζονται ἐπὶ σκηνῆς. Ὁ συγκλονισμὸς ὅμως τοῦ ἀνθρώπου

1. G. Lucas, Ueber die Besonderheit als Kategorie der Aesthetik, Neuwied-Berlin 1967, σ. 378.

εἰς τὴν θέαν καὶ τὸ ἄκουσμα τῶν ἰδικῶν του συγκρούσεων, ἐνώπιον ἐνὸς ἠθικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι αὐτὸς ὁ πρωταγωνιστής, ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴν προσφορὰν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τραγωδίας.

“Ὅσοι βεβαίως γράφουν καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν μας ποιήματα, ἀναφέρονται βασικῶς εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των. Οἱ περισσότεροι ὁμιλοῦν διὰ τὴν ἀπογοήτευσιν, τὴν θλιῖψιν ἢ τὴν προσμονήν, τὴν ἀγάπην των ἢ ὁ,τιδήποτε ἄλλο τοὺς ἐνδιαφέρει προσωπικῶς. Παρουσιάζονται δηλαδὴ ὡς πρότυπα τῶν ἀνθρώπων. Συμβαίνει ὅμως σήμερον οἱ ἄνθρωποι νὰ διαφοροποιοῦν τὴν στάσιν των ἐναντι τῶν ἀξίων τῆς παραδόσεως καὶ τῶν αἰτημάτων τῆς ἱστορίας, κυρίως ὅμως νὰ ἔχουν χάσει ἐντὸς ἐνὸς κόσμου χωρὶς σταθερὰ φαινόμενα, εὐκρινεῖς στόχους καὶ ἀναντίρρητα καθήκοντα τὴν ὄρασιν τῆς υπέρξεως των καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν νὰ θέλουν προ παντὸς ἄλλου νὰ μάθουν, τί εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, τί θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφθοῦν, νὰ ἐπιδιώξουν καὶ νὰ πράξουν. Καθὼς συντρίβεται ἡ ἐμπειρικὴ βάσις τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ πεῖρα ἐμφανίζεται ὡς συνάρτησις νέων προβλημάτων, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων οὔτε ὡς προβλήματα δὲν εἶναι ἀκόμη φανερά, διακόπτεται ἡ πνευματικὴ ἐπαφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὅ,τι βασικῶς τὸν ἀπασχολεῖ. Δημιουργεῖται κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἐποχὴν μας μία μορφή σχιζοφρενείας ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Μεταξὺ πράξεως καὶ γνώσεως, θελήσεως, καὶ ἀνάγκης, ἀξίας καὶ ἀντικρύσματος προκαλεῖται διὰ τοῦ τεχνολογικοῦ μεταπροσανατολισμοῦ τῆς ἱστορίας μία πρὸς τὸ παρὸν διευρυνομένη ἀπόστασις. Πῶς θὰ ὑπερникηθῇ αὐτὸ τὸ χάσμα; Μήπως ἔχει ὁ ποιητὴς ὡς πρώτην καὶ κυρίαν ἀποστολὴν τὴν ὑπέρβασιν πρὸς τὸν ἄλλον ἄνθρωπον, διὰ νὰ τοῦ χαρίσῃ ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἐνδιαφέρῃ χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ; Εἶναι δυνατὸν νὰ συμβουλεύῃ κανεὶς σήμερον τὸν νέον ποιητὴν «ν’ ἀπομονώσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸ του “ἐγώ”, αὐτὸ ποὺ ἀποτελεῖ κάτι ἀνεπανάληπτο, ὅπως τὸ δακτυλικὸ ἀποτύπωμα»¹; Εἰς μίαν παράλληλον ἐποχὴν ἠθικῆς συντριβῆς καὶ ἀνοίγματος τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ὁ Μένανδρος εἶχε δηλώσει χαρακτηριστικῶς: «Κατὰ πόλλ’ ἄρ’ ἐστὶν οὐ καλῶς εἰρημένον τὸ γνῶθι σαυτόν· χρησιμώτερον γάρ ἦν τὸ γνῶθι τοὺς ἄλλους»². “Ὅ,τι θὰ πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ, δὲν εἶναι ἡ σύγκρισις μεταξὺ τῆς αὐτογνωσίας καὶ τῆς διαγνώσεως τοῦ ξένου τρόπου συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐντὸς ἐνὸς πολιτικοῦ κόσμου οἱ «ἄλλοι» δὲν εἶναι οὐδέτερα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς περιβάλλουν, ἀλλ’ οἱ παράγοντες τοῦ ἰδικοῦ μας προβληματισμοῦ, τῆς ἰδικῆς μας στάσεως εἰς τὴν ζωὴν: «Τί μ’ ἐνδιαφέρει, ὅ,τι δὲν ἐνδιαφέρει παρὰ μόνον ἐμένα;» ἐρωτᾷ ὁ Andre Malraux εἰς τὰ «Ἀντιαπομνημονεύματά» του³.

1. Ὁ. Ἐλύτης, Εἰς τὴν συνέντευξίν του πρὸς τὸν Γ. Κ. Πηλιχίδην (αΤὰ Νέα) 27-1-73).

2. Μένανδρος, Ἀπόσπ. 203 (Koerte).

3. Andre Malraux, Antimémoires, Paris 1967, σ. 10.

4. Ὁ ἄνθρωπος διανύει σήμερον μίαν — πιθανῶς τὴν δευτέραν ἀπὸ πλευρᾶς κοσμοιστορικῶν ἐπιπτώσεων — πολιτικὴν ἐποχὴν. "Ὅπως κατὰ τὴν Κλασσικὴν περίοδον ἡ τραγικὴ ποίησις ἀντικατώπτρισε τὰ σύγχρονά της ἀστικά προβλήματα: ὅπως ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης υπῆρξαν τὰ *media* διὰ τὴν παρουσίαν τῶν ἡρωϊκῶν προσώπων, τὰ πάθη τῶν ὁποίων ἐπετέλεσαν — διὰ τοῦ ποιητικοῦ λόγου — μίαν «κάθαρσιν» εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεατῶν, ἔχει καὶ τώρα ὁ ποιητὴς ὡς μέλημα νὰ διαλευκάνῃ τὴν παρεῖν τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι οφείλει νὰ ζήσῃ ὡς ἠθοποιὸς μὲ τὴν πρώτην καὶ τὴν ἀγίαν σημασίαν τῆς λέξεως: νὰ ὑποδυθῇ τὸν ρόλον τοῦ ἄλλου, νὰ συντριβῇ πρὸς χάριν του, διὰ νὰ τὸν ἐξαγνίσῃ μέσω τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ αὐτοῦ πάθους: «Ὁ ποιητὴς ποὺ δὲν συνοδεύει τοὺς ἀγῶνες ἐκείνων ποὺ ἔχουν κακοπάθει καὶ ταπεινωθῇ, δὲν εἶναι ποιητὴς, εἶναι μὰ κούκλα γιὰ τὶς βιτρίνες τῶν καταστημάτων πολυτελείας»¹. Ἡ ποίησις γίνεται τότε ἡ φωνὴ τῆς ἀγωνιζομένης σιωπῆς, ἡ ἔκφρασις τοῦ σφυγμοῦ τῆς ὑπάρξεως:

Ἄρχομαι νὰ μιλήσω μὲ τὸ νεκρὸ σας στόμα...

Ἐνῶστε μὲ μένα τὰ κορμιά σας σὰν μαγνητες,

τρέξετε στὶς φλέβες μου καὶ στὸ στόμα μου.

Μιλήστε μὲ τὰ λόγια μου καὶ μὲ τὸ αἷμα μου»².

Εἰς μίαν ἐποχὴν ἀποδιοργανώσεως τοῦ ἀστικοῦ βίου, ὅπως εἶναι ἡ Ρωμαϊκὴ, ὁπότε ὁ πνευματικὸς κόσμος ἐξαρταται συνεχῶς ὀλιγώτερον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν τῆς ὑπάρξεως, θὰ καταρριφθῇ βεβαίως ἡ δῆλωσις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «πολιτικὸν ζῶον»³ καὶ ἀντιθέτως θὰ λεχθῇ, ὅπως ὑπεστήριξεν ὁ Ἐπίκουρος, «μὴ φύσει εἶναι τὸν ἄνθρωπον κοινωνικὸν τε καὶ ἡμερον»⁴. Τότε πράγματι ὁ ποιητὴς («ἔξω πόλεως προελθὼν ἐν μοναγρία ποιεῖται τὰς διατριβάς»⁵ εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ζήσῃ «ἀτάραχος ἑαυτῷ καὶ ἐτέρῳ ἀόχλητος»⁶. Ὁ Βιργίλιος, ὁ Μαρτιάλης, ὁ Τίβουλλος ἀνήκουν εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι «ἀναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν, ἀγροικίας καὶ αἰγιαλοῦς καὶ ὄρη»⁷, ὑμνοῦν ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν πόλιν τὴν ζῶν τῆς υπαίθρου — «ο *fortunatos nimium agricolas!*»⁸ — καὶ ἀποτρέπουν, ὅσους σκοπεύουν νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν:

1. Pablo Neruda, («Τὸ Βῆμα», 5 Μαρτίου 1972: «Φυσικὸς ποιητὴς»).

2. Pablo Neruda, («Μάτσοῦ Πίτσου», μετφρ. Δανάης, Ἀθήνα 1971, XII, σ. 37/38).

3. Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 3), Γ' 6 (p. 1278 b 19), Ἡθικῶν Νικομαχείων Α' 5 (p. 1097 b 11), Γ' 9 (p. 1169 b 18).

4. Θεμιστίου, Λόγων XXVI (p. 390 D).

5. Φίλωνος Ἀλεξανδρείας, Περὶ Ἀβραάμ 22/23 (p. 4 M.).

6. Ἐπικούρου, Προσφωνήσεων (Γνωμολογίου Βατικανοῦ) 79.

7. Μάρκου Ἀύρηλίου, Τῶν εἰς ἑαυτὸν IV 3.

8. P. Vergili Maronis, Georgicon II 458-460.

«Ποιος λόγος, ποιά ψεύτικη ἐλπίδα
 σὲ φέρνει στὴ Ρώμη, Σέξτε;...¹
 Ἄντρας ἐσὺ καλός, μὲ κρατημένη γλῶσσα
 καὶ ἀληθινὴ καρδιά,
 τί θέλεις ἐσὺ στὴν πόλη, Φαβιανέ;
 Ἄν δὲν μπορεῖς νὰ πας μὲ μαστροπούς,
 ἄνθρωπους τῆς ταβέρνας ἢ καταδότες,
 ἂν δὲν μπορεῖς νὰ διαφθεῖρεις
 τὴν γυναίκα τοῦ καλοῦ σου φίλου
 ἢ νὰ ζεστάνεις γριές ποῦ κρυώνουν,...
 ἀπὸ τί θὰ ζήσεις, κακόμοιρε;»².

Ἐνώπιον τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς ἀνασφαλείας καὶ διαφθορᾶς τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως ἀπέκτησαν λυτρωτικὴν σημασίαν. Οἱ φυγάδες τοῦ ἀστικοῦ βίου ἦτο δυνατόν τώρα νὰ χαίρωνται τὸν ἀέρα καὶ τὴν βροχὴν, νὰ κοιμῶνται ἀμέριμνοι, ὅταν ἡ θύελλα μαίνεται:

«Πόσο μ' ἀρέσει ν' ἀκούω ξαπλωμένος
 τοὺς ἄγριους ἀνέμους...
 ἢ νὰ παραδίνομαι
 στὴ γλύκα τοῦ ξένοιαστου ὕπνου,
 ὅταν ἡ καταιγίδα ξεχύνει
 τὰ παγωμένα νερά της!»³.

Ὅταν ὅμως ἡ θέλησις καὶ ἡ πράξις μου, ἡ σκέψις καὶ τὰ κριτήριά μου, ἡ σχέσις μου πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν ἑαυτόν μου ἐξαρτῶνται θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς ἐκ τοῦ συνειδητοῦ ἢ ἀσυνειδήτου συνδέσμου μου πρὸς τοὺς ἄλλους, θὰ πρέπει νὰ μάθω, πῶς ζοῦν καὶ πῶς σκέπτονται οἱ ἄλλοι. Ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ κόσμου, γράφει ὁ Σεφέρης ἀναφερόμενος εἰς τὸν Eliot, τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ εἶναι «μιὰ διαρκῆς αὐτοθυσία, μιὰ διαρκῆς ἀπόσβεση τῆς προσωπικότητος»⁴. Οὐσιαστικῶς ὅμως δὲν πρόκειται περὶ αὐθυπερβάσεως, ἀλλὰ περὶ ἐνὸς διπλοῦ κέρδους: Ἄφ' ἐνὸς ὁ ποιητὴς ἀγωνίζεται νὰ συλλάβῃ, ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον καὶ κατ' ἐπέκτασιν εἰς τὴν ψυχὴν του, ὅποτε κερδίζει τὸ πνευματικὸν του πλήρωμα, ἀφ' ἐτέρου γίνεται κάτοπτρον, διὰ ν' ἀντικρύσουν ἐκεῖνοι, τὰ θεμελιώδη βιώματα τῶν ὁποίων ἐζήσεν ἀντιπροσωπευτικῶς, ὅ,τι τοὺς ἀπασχολεῖ κατὰ βάθος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ ποιητὴς «αἶρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου», ἐπιτελεῖ διὰ τοῦ ποιητικοῦ λόγου «μεσσιανικὸν» ἔργον.

1. M. Valerii Martialis, Epigrammaton III 38.

2. M. Valerii Martialis, Epigrammaton IV 5.

3. Albi Tibulli, Carminum I 1 (Deliae 5-48).

4. Θ. Σ. Ἐλιοτ, Ἡ ἔρημη χώρα, ἔκδ. Γ. Σεφέρη, Ἀθήνα 1963, σ. 40.

5. Θὰ πρέπει βεβαίως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ ἐρωτηθῆ, πῶς λειτουργεῖ ὁ ποιητικὸς λόγος εἰς τὴν μεσιτευτικὴν του ἀποστολῆν. Ὅριστικὴ ἀπάντησις δὲν εἶναι δυνατὴ, διότι θὰ ἐβασίζετο εἰς τὴν προκατάληψιν, ὅτι ἕτεράμισεν ἢ ποιήσῃς τὴν μορφολογικὴν τῆς πορείαν. Ἐὰν ὅμως τίποτε δὲν ἀποκλείῃ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ἐντελῶς νέου εἶδους ποιήσεως ἀναλόγου τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν — τῆς δεκτικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ πρόβλημα —, ὅ,τι ἐνδιαφέρει, δὲν εἶναι τόσον νὰ καθορισθῆ, πῶς πρέπει νὰ ἐκφράζεται ὁ ποιητής, ὅσον ἡ ενεργητικὴ σημασία ἐκείνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται τὸ ποίημα. Δὲν ἰσχύει σήμερον μία παράδοσις, ὥστε αὐτός, ὁ ὁποῖος θὰ τὴν ἐκφράσῃ ποιητικῶς, νὰ συγκινήσῃ τοὺς φορεῖς τῆς. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας εἶναι πρόβλημα ὡς πρόσωπον καὶ θὰ πρέπει νὰ συμμετάσχη αυτοπροσώπως εἰς τὴν λύσιν του. Ὁ ποιητής θὰ τοῦ δώσῃ ὡς συμπάσχω ἕτερος, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ἀπόστασιν καὶ τὴν καθολικὴν θεὰν τοῦ δράματος, τὴν ἀφορμὴν νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὴν ἀτομικὴν του περίπτωσιν, διὰ νὰ συνδεθῆ πρὸς τὴν γενικὴν συμπεριφορὰν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ἐννοήσῃ, τί ἀκριβῶς τοῦ συμβαίνει. Ἐὰν «ἡ ἐμπειρία τῶν καθ' ἕκαστόν ἐστι γνῶσις, ἡ δὲ τέχνη τῶν καθόλου»¹, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, διατὶ ἐζήτησεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐντέχνου λόγου «τὸ ἐν πολλὰ ποιεῖν»².

Ὁ ποιητής λοιπὸν δὲν ἔχει ὡς ἔργον νὰ παραστήσῃ, ὅ,τι τὸν διακρίνει ὡς ἄτομον, ὡς ἐὰν ᾔτο παράδειγμα διὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλ' οφείλει νὰ γίνῃ τὸ μέσον, διὰ νὰ συναντήσουν οἱ ἄλλοι τὴν ὑπαρξίν των. Συναντᾶ ὅμως κανεὶς πράγματα καὶ πρόσωπα, ὅταν ἔχη προηγηθῆ ἀπέναντί των μία ὠρισμένη ἀπόστασις. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ποιήσεως ὁ ἄνθρωπος θὰ συναντηθῆ πρὸς ὅ,τι τὸν χαρακτηρίζει καὶ τὸν ἐκφράζει. Ἔχει ἐπομένως δίκαιον ἡ Hilde Domin, ὅταν παρατηρῆ διὰ τὴν ποίησιν, ὅτι «μας καλεῖ εἰς τὴν ἀπλουστεράν καὶ ταυτοχρόνως δυσκολωτέραν συνάντησιν, τὴν συνάντησιν πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας»³. Αὐτὴ ὅμως ἡ δυσκολία νὰ ἐλέγξῃς, ὅ,τι θέλεις καὶ εἶσαι εἰς τὴν ἀτομικὴν σου περίπτωσιν, ἐκ τῶν ἔξω, ἀναγκάζει κατ' ἀρχὴν τὸν λόγον, ὅταν ἐκφράζεται ποιητικῶς, νὰ γενικέσῃ τὴν ἐκφρασίαν του, ὥστε νὰ σχετισθοῦν «μὲ τὴν ἰδικὴν των ἐμπειρίαν»⁴, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότεροι. Ἡ μοῖρα διὰ τοῦτο τῆς ποιήσεως τοῦ καιροῦ μας εἶναι ἡ παραβολὴ — ἡ δυνατότης τοῦ λόγου νὰ γίνῃ «μία γυάλινη σφαῖρα», ἐντὸς τῆς ὁποίας θὰ ἔβλεπεν ὁ κάθε ἄνθρωπος «τὴν ἰδικὴν του πραγματικότητα»⁵.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ ποιητής ἐμφανίζεται εἰς μίαν ἐποχὴν διαφοροποιήσεως τῆς ἐμπειρίας, τῶν ἐπαγγελματικῶν συνθηκῶν, τῆς κοινωνικῆς

1. Ἀριστοτέλους, Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Α' 1 (p. 981 α 15/16).

2. Ἀριστοτέλους, Τέχνης ρητορικῆς Γ' 6 (p. 1407 b 33).

3. H. Domin, Wozu Lyrik heute, München 1968, σ. 14.

4. H. Domin, Wozu Lyrik heute, München 1968, σ. 15.

5. H. Domin, Wozu Lyrik heute, München 1968, σ. 18.

θέσεως καὶ τῶν μορφωτικῶν ἐνδιαφερόντων ὡς σύνδεσμος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐὰν σήμερον καταρρέουν οἱ συνεκτικοὶ ἐνθουσιασμοὶ τοῦ παρελθόντος καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐμφανίζονται ἄσχετοι μεταξύ των καὶ ἀνίκανοι νὰ συνομιλήσουν, ἐφ' ὅσον ἡ ἐργασία τοῦ ἐνὸς δὲν ἐνδιαφέρει τὸν ἄλλον καὶ τὰ δημόσια γεγονότα κοινοποιοῦνται εἰς ὅλους κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἢ διεξάγονται εἰς τὴν σκιὰν τῶν ἐπισήμων θεαμάτων, ἢ ποιήσις θὰ φωτίσῃ τοὺς ἀοράτους κρίκους τῶν πράξεων. Καὶ ἂν οἱ ἄνθρωποι, ὅσον περισσότερο φοβοῦνται, ὅτι συνέπεσαν μεταξύ των, τόσον τονίζουσι τὴν ἐπιφανειακὴν των διαφορὰν καὶ ὅσον ὀλιγώτερον εἶναι ὑπερήφανοι διὰ τὴν ἰκανότητά των, τόσον τὴν ἐκθειάζουσι καὶ ταυτοχρόνως ἀποφεύγουσι νὰ θίξουν, ὅ,τι κατὰ βάθος τοὺς ἀνησυχεῖ, χρειάζονται μίαν δύναμιν, ἡ ὁποία νὰ τοὺς φέρῃ ἀμέσως εἰς ἐπαφὴν πρὸς ὅ,τι τοὺς ταλαιπυρεῖ, χωρὶς νὰ τοὺς προβληματίσῃ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν πρέπει νὰ συλλάβουν ἐκεῖ ἀκριβῶς τὴν ὑπαρξίν των, ὅπου τοὺς διαφεύγει, ὁ ποιητικὸς λόγος ἔχει ὡς ἔργον νὰ κλονίσῃ τὴν ἀσφάλειαν, ἡ ὁποία καλύπτει τὴν ἄλλοτρίωσιν. Εἰς ἄλλους καιροὺς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πλησιάσῃ τὸν ἀκροατὴν ἢ τὸν ἀναγνώστην του μὲ περίτεχνα σχήματα, τώρα ὅμως ἡ λογοτεχνικὴ του περιωπὴ ἔχει μειωθῆ, ὁ διαθέσιμος χρόνος εἶναι σύντομος καὶ κυρίως προέχει νὰ θορυβηθοῦν, ὅσοι ἀποτελοῦν τὸ πρόβλημα. Θὰ συγκεντρωθῇ λοιπὸν εἰς μίαν ὅσον τὸ δυνατόν σαφεῖ παράστασιν, ἀλλὰ θὰ μεταθέσῃ τὸ νόημά της εἰς τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται. Ἡ μετάπτωσις ἐκ τοῦ μορφολογικοῦ ἐπιπέδου εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ζωῆς θὰ δημιουργήσῃ ἓνα κλονισμόν — τὴν συναίσθησιν τῆς πραγματικῆς θέσεως αὐτῶν, οἱ ὅποιοι θὰ τὸν ὑποστοῦν.

Δύο παραδείγματα ἐκ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ περισσότερο παρεγνωρισμένου ποιητοῦ τῶν αἰώνων, ὁ ὁποῖος ἀποκτα εἰς τὸν πολυδιάστατον κόσμον τῆς ἐποχῆς μας μοναδικὴν ἐπικαιρότητα, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ αἰσθητοποιήσουν τὸ πρόβλημα τῆς ποιητικῆς μορφῆς εἰς μίαν χαρακτηριστικὴν του στιγμὴν. Ὁ Ἡράκλειτος γενικῶς δὲν ἔχει θεωρηθῆ ὡς ποιητής, παρ' ὅτι δὲν διέφυγε τὴν παρατήρησιν τὸ γεγονός, ὅτι «ἔγραψε πολλὰ ποιητικῶς»¹. Ἡ ἔκφρασις του πάντως δὲν εἶναι ἀφηρημένη σκέψις οὔτε μυθικὸς συνειρμός, ἀλλὰ μίαν σύμφυσις του νοήματος καὶ τῆς παραστάσεως, τοῦ κριτικοῦ λόγου καὶ τῆς πραγματικῆς συνθήκης, τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως: «Ὅνους σύρματ' ἂν ἐλεσθαι μαλλον ἢ χρυσόν»². «Ἦες βορβόρω ἤδονται μαλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι»³. «Κύνες καταβαύζουσιν ὧν ἂν μὴ γιγνώσκωσι»⁴. Περὶ τίνος πρόκειται ἀκριβῶς; Ἀσφαλῶς οὐκ ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅπως ἐκφράζεται εἰς τὴν πρότασιν, διότι το πρᾶγμα θὰ ἦτο περίπου αὐτονόητον ἢ ἄνευ σημασίας. Ἄρα ἡ ἔκφρασις δὲν

1. Ἡράκλειτος (Diels I A' 1α).

- Ἡράκλειτος (Diels I B' 9).

3. Ἡράκλειτος (Diels I B' 13).

4. Ἡράκλειτος (Diels I B' 97).

συμπίπτει πρὸς τὴν ἔννοιάν της, ἀλλ' εἶναι ἡ προϋπόθεσις διὰ τὴν μετάβασιν εἰς μίαν — ἡθικὴν εἰς τὴν περίπτωσιν μας — περιοχὴν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Παρουσιάζεται ὡς διάδρομος, ὥστε νὰ πηδῆσῃ ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος διατρέχει τὴν γλωσσικὴν μορφήν, εἰς τὰ θέματα τῆς ἰδικῆς του στάσεως εἰς τὸν κόσμον. Ὡς ἐκ τούτου τὸ ποίημα δὲν θὰ τὸν ἀφίση ἀδιάφορον, ἀλλὰ θὰ τὸν ὑποχρεώσῃ νὰ σταθμίσῃ ἐκ νέου τὴν διαγωγὴν του, ἐὰν δὲν τὴν παραδέχεται εἰς τὴν συμβολικὴν της αἰσθητοποίησιν. "Ὅχι λοιπὸν μόνον γενικῶς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τέχνης, ἀκόμη καὶ τὰ λογοτεχνικά», ἀλλ' ἰδίως τὰ ποιητικὰ ἔργα συναيروῦν τὸν τρόπον ζωῆς εἰς μίαν δραματικὴν εἰκόνα ὡς (υποδείξεις τῆς πράξεως)¹, τὴν ὅποιαν ἀπαιτοῦν.

Τὸ δευτέρον ἡρακλείτειον ὑπόδειγμα μᾶς ἔχει παραδοθῆ εἰς πλάγιον λόγον. «Τοὺς καθεύδοντας ἐργάτας εἶναι λέγει καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων»². Ἐδῶ δὲν πρόκειται — ἐὰν βασισθῆ κανεὶς εἰς τὴν γραμματικὴν διατύπωσιν — περὶ ἐνὸς κοινοῦ ἢ ἀσημάντου γεγονότος, ἀλλὰ περὶ καθαροῦ παραλογισμοῦ, ἐφ' ὅσον, ὅσοι εὐρίσκονται εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ὕπνου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πράττουν καὶ νὰ εἶναι ὑπόλογοι δι' ὅσα συμβαίνουν εἰς τὴν ζωὴν. Ἐὰν ἐν τούτοις μεταφερθῆ τὸ συμβάν αὐτὸ εἰς τὸν κοινωνικὸν χῶρον, ἡ λογικὴ ἀποκαθίσταται καὶ παρουσιάζει μίαν ενεργητικὴν πλευρὰν τῆς ὑπάρξεως, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν παθητικότητά της ἐναντι ὅσων συντελοῦνται γύρω της, χωρὶς νὰ προβάλλῃ — ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκεται πνευματικῶς ἐν ἐγρηγόρσει — ἀντίστασιν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ ἀντίφασις τοῦ λόγου — ἡ σύγκρουσις τῶν δύο δεδομένων (τοῦ ὕπνου καὶ τῆς ἐνοχῆς) εἰς τὴν πραγματικὴν τῶν ἔννοιαν — προξενεῖ μίαν ἐκπληξιν, ἡ ὁποία εἶναι εἰς θέσιν νὰ μετατοπίσῃ πνευματικῶς τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖ, ὅπου ἐνδεχομένως τηρεῖ τὴν στάσιν, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει νὰ συμβαίνουν, ὅσα τὸν ἐξευτελίζουν, ὡς ἐὰν δὲν εἶχεν ἀφυπνισθῆ καὶ δὲν ἀντελαμβάνετο, τί συνεπάγεται ἡ ἀδράνειά του.

Διὰ μιᾶς μορφῆς λόγου, ἡ ὁποία «οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει»³, ὁ Ἡράκλειτος παρουσιάζει τὴν ἀνισορροπίαν: τὴν συμβίωσιν καὶ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς ἐποχῆς του. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τοποθετηθῆ τότε πνευματικῶς ἐπὶ περισσοτέρων ἐπιπέδων, χωρὶς νὰ διακρίνῃ πάντοτε τὴν διαφορὰν, ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν μεταφορικὴν ἐκφρασιν, ἡ ὁποία αἰφνιδιάζει τὸν ἀκροατὴν της, διότι τὸν μεταφέρει δι' ἐνὸς παραδόξου — μιᾶς εἰκόνας, ἡ ὁποία κινητοποιεῖ τὴν σκέψιν νὰ συλλάβῃ, ὅ,τι προηγουμένως δὲν τὴν ἐπροβλημάτιζεν — εἰς τὸν χῶρον τοῦ προσωπικοῦ προβλήματος. Ὁ λογοτεχνικὸς αὐτὸς αἰφνιδισμὸς, ὁ ὅποιος ἀφυπνίζει μὲ τὸ «παραξένισμα» (Befremdung), τὸ ὁποῖον προκαλεῖ, τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ

1. T h. A d o r n o, *Noten zur Literatur III*, Frankfurt a. M. 1965, σ. 134.

2. Ἡράκλειτος (Diels I B' 75).

3. Ἡράκλειτος (Diels I B' 93).

ἐννοήσῃ μὲ τὴν ἰδικὴν τοῦ πνευματικῆν κίνησιν τὸν τρόπον τῆς συμπεριφορας τοῦ, χαρακτηρίζει καὶ συγχρόνους ἐκπροσώπους τῆς ποιήσεως, π.χ. τὸν Brecht. Ἐὰν λοιπὸν καὶ ἡ ἐποχὴ μας εὐρίσκεται ὡς πρὸς τοὺς ὄρους τῆς πνευματικῆς τῆς συγκροτήσεως εἰς τὴν ἰδίαν *mutatis mutandis* κατάστασιν, ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ κινουῦνται ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς εἰς ἐπαλλήλους, παραλλήλους ἢ ἀσχέτους μεταξύ των τομεῖς ἐξωτερικῆς ἢ ἐσωτερικῆς διαγωγῆς, ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ὑφίστανται διαφόρους ἐρεθισμούς, ἐπιλέγουν τὴν εἰδησιογραφικὴν τῶν ὕλην καὶ ἀκολουθοῦν ἀσύνδετα μεταξύ των καταναλωτικὰ παραγωγέματα, ἢ ποίησις θὰ παραστήσῃ τὴν *ασυνέχειαν* αὐτήν, διὰ νὰ τὴν καταστήσῃ συνειδητήν. Ταυτοχρόνως θὰ δημιουργήσῃ μίαν *πολυεδρικήν ἐπιφάνειαν*, ὥστε νὰ περιλάβῃ καὶ νὰ προβάλῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρους εἰς τὸν ἐσωτερικόν τῆς χῶρον, χωρὶς ὅμως νὰ τοὺς ὑποχρέωσῃ νὰ λησμονήσουν χάριν ξένων υποθέσεων τὴν ὑπαρξίν των, ἐφ' ὅσον, ὅ,τι τοὺς ἐνδιαφέρει ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς ἀπασχολῇ, εἶναι ἡ *προσωρινή των ζωὴ* εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν, τὴν υποθετικὴν καὶ τὴν ἐπιβαλλομένην ἱστορικὴν τῆς ἐκδήλωσιν. Ἐὰν ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἐπιτρέπεται ἡ ἐρώτησις, τί ἐννοεῖται ὡς «ποίησης», περιεχόμενον τῆς προβληματικῆς ἐννοίας θὰ ἦτο ἡ ὑποχρέωσις τῆς πραγματικότητος νὰ *κατοπτρίσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ ὀριακὰ βιώματα τῆς ζωῆς του*. Τὰ κάτοπτρα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἐνδέχεται νὰ εἶναι στοιχειώδη στιγμιότυπα τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως ἐκείνης, ἡ ὁποία παρουσιάζει μίαν *πλευρὰν τοῦ συνολικοῦ τῆς νοήματος*. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ ἀφηγήσεως, ἀλλὰ περὶ συγκεντρώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὅ,τι κυρίως τὸν ἀφορα: «Διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἡ μὲν γὰρ ποίησις μαλλον τὰ καθόλου ἢ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγειν»¹, παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης.

6. Σημασίαν ἐν τούτοις δὲν ἔχει νὰ χαρακτηρισθῇ ἐπακριβῶς ἡ μορφή τοῦ λόγου, ἡ ὁποία μεταβάλλεται ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ νὰ τονισθῇ αὐτὴ κυρίως ἡ ἀλλαγὴ, ἡ ὁποία δὲν θὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ὀρισμένων συμβατικῶν στοιχείων, ὅπως εἶναι τὸ μέτρον, ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία. Εἰς τὸ μέλλον ἡ ποίησις θὰ ἐγκαταλείψῃ πιθανῶς καὶ τὰ καθιερωμένα μορφολογικὰ τῆς θέματα καὶ θὰ συνδεθῇ ἐσωτερικῶς πρὸς τὴν δοκιμαζομένην ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ θὰ σημάη μίαν γενικὴν ὑπέρβασιν τῆς καλλοιογικῆς τῆς διαστάσεως καὶ τὴν συλληψιν τῶν συγκλονιστικῶν στιγμῶν τῆς ζωῆς εἰς τὴν ἐσωτάτην πνευματικὴν τῶν δόνησιν, ἔστω καὶ ἂν τὰ ρήματα, τὰ ὁποῖα θὰ δημιουργήσουν τὴν γεφυραν πρὸς τὸν ἄλλον ἄνθρωπον παρουσιασθοῦν ἀαγγέλαστα, ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα»². Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπιφέρῃ μίαν — ἐὰν ἐξαι-

1. Ἀριστοτέλους, Περὶ ποιητικῆς 9 (p. 1451 b 5).

2. Ἡράκλειτος (Diels I B' 92).

ρεθῆ ὁ Ἡράκλειτος — ἄνευ προηγουμένου γλωσσικὴν λιτότητα, τόσον διότι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν ἀντοχὴν νὰ παρακολουθήσῃ τοὺς πολλοὺς λόγους, ὅσον καὶ διότι ἡ φθορὰ τῶν λέξεων ἐπιβάλλει τὴν προσεκτικὴν τῶν ἐπιλογῆν, οὕτως ὥστε νὰ λέγεται, ὅ,τι βαπτίζεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ καὶ ὄχι ὅ,τιδὴποτε μεταφέρουν τὰ δοχεῖα τοῦ λόγου εἰς τὸν ἀδέσποτον καὶ ἀφρούρητον ἱστορικὸν τῶν δρόμων.

Κυρίως ὅμως ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ θὰ συνδέσῃ τὴν ποίησιν πρὸς τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς ἱστορίας ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν κάλυψιν τῆς φύσεως, ἡ ὁποία θὰ χάσῃ μὲ τὴν ἀράοδον τοῦ χρόνου — ὅσον περισσότερον θὰ τὴν ἀντικαθιστᾷ ἡ τεχνικὴ — τὴν παραστατικὴν τῆς δύναμιν. Εἰς τὸ μέλλον δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ζητήσῃ κανεὶς τὴν ὑπαρξίν του

«στὶς βαθειὰς ρίζες τῆς γῆς,
στὰ μάτια τῶν προβάτων μὲ τὴν πραρότητα,
στὰ τραγούδια τῶν ποταμῶν,
στοῦ ἀηδονιοῦ τὸ χρυσόχο λαρύγγι,
στὴν τσέπη τοῦ τσοπάνη,
στὰ χρυσαφένια μαλλιά τῆς Μπήλιως».

Πολλοὶ βεβαίως — οἱ τελευταῖοι ρομαντικοὶ — θὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς τόπους τῆς συντριβῆς καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ θὰ ἐγκατασταθοῦν πνευματικῶς

«στους μεστοὺς σπόρους τῶν δεμένων σταριῶν,
στῆς πετροπέρδικας τὸ βάδισμα,
στοῦ κότσυφα τὸ τρελλὸ πέταγμα,
στῶν πράσινων φύλλων τὰ μουρμουρητά».

Θὰ ὑποχρεωθοῦν ὅμως εἰς τὸν ἀναχωρητισμὸν τῶν αὐτῶν νὰ ομολογήσουν, ὅτι

«ὁ Θεὸς δὲν μᾶς εδειχνε τὸ μονοπάτι
τῆς ομορφίας, τῆς ἀλήθειας, τοῦ δίκιου
νὰ ψάξουμε νὰ βροῦμε καὶ νὰ συνθέσουμε
ξανά τὸν εαυτὸ μας»¹.

Ὅσον περισσότερον ἡ ποίησις θὰ λιποτακτῇ ἐκ τοῦ πεδίου τῆς ὑστάτης μάχης τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ σώσῃ τὴν περιωπὴν τῆς εἰς τοὺς ἀσφαλεῖς χώρους τῆς ἱστορικῆς τῆς παραδόσεως, τόσον περισσότερον θὰ χάνῃ τὴν σημασίαν τῆς διὰ τὴν ζωὴν. Ἐφ' ὅσον ὅμως θ' ἀντιπαρέρχεται τὰ θύματα τῶν ἱστορικῶν περιστάσεων, διὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀποστολὴν τῆς, ὅπως τὴν καθιέρωσεν ὁ

1. Π. Παναγιωτοῦνη, Ὁρεε δοκιμασίας, Ἀθήνα (Ἐπιτομὴ I) 1970, σ. 11/12.

πρόσφατος χρόνος, θά επιτρέπη νά γονατίσουν εἰς τὸ πλευρόν των οἱ ἀλλόδοξοι ὅσοι θά συγκινηθοῦν ἐκ τῆς οδύνης, χωρὶς νά υπολογίσουν τὸ βάρος τοῦ ἱεροῦ μεγαλείου. Ἐντὶ τῶν Λευιτῶν, οἱ ὅποιοι θά προσπεράσουν, ὅσους ἐτραυμάτισαν τὰ ληστρικὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορίας, θά δώσῃ τὸ παράδειγμα τῆς νέας ποιητικῆς στάσεως ὁ Σαμαρείτης. Ἐκεῖνος δὲν θά διστάσῃ νά σκύψῃ ἐπάνω εἰς τὴν ἄσφαλτον, ὅταν τὴν ποτίζουν μὲ τὸ αἷμα των, ὅσοι ἐτρεξάν νά χαροῦν τὴν τελευταίαν πνοὴν τῆς φύσεως. Ἴσως δὲν θά παρουσιάσῃ τὸ δράμα «ποιητικῶς», θά δείξῃ ὅμως μὲ μίαν παραστατικὴν εἰκόνα τὸν βαθμὸν τῆς ευθύνης, ὅσων ἀναγκάζονται νά τὸ ὑποστοῦν, χωρὶς νά ὑποπτεύουν τὸν λόγον:

«Μέσα στὸ Φολκσβάγκεν
ποῦ σκοτώθηκε
μαζὶ μὲ τὴ γυναίκα του
ἐκεῖνο τὸ βράδυ
γυρίζοντας ἀπὸ τὴν ἐξοχὴ
βρέθηκε μιὰ ἐφημερίδα
μὲ τὴν εἶδηση πὼς
τὰ πλὴ λίγα δυστυχήματα
σ' ὅλη τὴ Γερμανία
γίνονται
στὸν αὐτοκινητόδρομο
Μόναχο-Στάρνμπεργκ
χάρη στὸ φωτισμὸ του
ποῦ κόστισε
200.000 μάρκα»¹.

Ἐφ' ὅσον ὁ φυσικὸς κόσμος παύει νά περιβάλλῃ καὶ νά προσδιορίζῃ τὴν πρᾶξιν, τὸ συναίσθημα καὶ τὴν σκέψιν καὶ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς προκύπτουν ἐκ τῶν τεχνολογικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν της συγκρούσεων, ὁ ἀπαιτούμενος δραματικὸς λόγος θά προσανατολισθῇ ἐκ νέου πρὸς τὸ κοινωνικὸν γεγονός. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θά ὑπερνικήσῃ τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἀποθέωσιν τῆς φύσεως — τοῦ ἀντιπάλου μεγέθους τῆς ἱερατικῆς παραδόσεως τοῦ Μεσαίωνος καὶ θά συνδεθῇ πρὸς τοὺς μεγάλους καιροὺς τῆς ποιήσεως, τὴν Ἑλληνικὴν π.χ. μυθολογίαν, ἢ ὅποια ἱεραρχεῖ τὰ γεωργικὰ καὶ πολιτικά της θέματα εἰς τὰ πλαίσια τῶν οικογενειακῶν σχέσεων, τὸν Ὅμηρον, ὁ ὅποιος ἐμόρφωσε τὴν πολιτιστικὴν δημιουργίαν τῆς Ἰωνίας, τὸν Δάντην, ὁ ὅποιος προσέβαλεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου τῆς πρωϊμοῦ Ἀναγεννήσεως, τὸν Σολωμόν, ὁ ὅποιος υμνησε τὴν ἠθικὴν νίκην, ὅσων ἐθυσιάσθησαν διὰ τὴν πατρίδα, τὸν Καβάφην, ὁ ὅποιος ἀντικρυσεν εἰς τὴν ἱστορίαν τὰ παραδείγματα τῆς προσωπικῆς του πίκρας.

1. «Σταθμοί», Αὐγούστος 1972, σ. 95.

“Όπου ἐδικαίωσε τὴν αποστολὴν τῆς, ἡ ποιήσις δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς μίᾳ εκφραστικῇ δυνατότητι τῆς ζωῆς, ἀλλ’ ἡ ζωὴ ἐντὸς τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος προσέφερεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅ,τι τὸν ἐχαρακτήριζε καὶ τὸν ἐπροβλημάτιζεν. “Όσοι ἀπεφάσισαν νὰ δώσουν εἰς τοὺς ἄλλους, ὅ,τι ἀγιώτερον τοὺς ἐπεσκέφθη τὴν νυκτερινὴν ὥραν τῆς ἀφοσιώσεώς των εἰς τὸν ἄνθρωπον «οἶον ἀπὸ πυρὸς πηδῆσαντος»¹, ἔμειναν ἀκάλυπτοι ἐνώπιον τῶν καταγίδων τῆς ἱστορίας, διὰ νὰ δεχθῶν τὴν λάμψιν τῶν κεραυνῶν, οἱ ὁποῖοι καταυγάζουν τὸ πνευματικὸν τῆς στερέωμα:

«Σὲ μᾶς τοὺς ποιητὲς ταιριάζει
μέσα στῆ θύελλα τοῦ Θεοῦ
μὲ ξέσκεπο κεφάλι νὰ σταθοῦμε,
τὴν ἀστραπὴ τοῦ πατέρα
—αὐτὸν τὸν ἴδιο—
μὲ τὸ χέρι μας νὰ πιάσουμε
καὶ τυλιγμένη στὸ τραγούδι
νὰ προσφέρουμε στὸ λαὸ
τὴν οὐράνια προσφορά»².

Ἐὰν ὁ τεχνικὸς κόσμος ἐξακολουθήσῃ — διὰ νὰ προοδεύσῃ χωρὶς ἀντίστασιν — νὰ διακόπτῃ τὸν σύνδεσμον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑπαρξίν του, ὁ ποιητὴς θὰ ἐκπροσωπήσῃ τὴν οδύνην, ὅσων αἰμορραγοῦν τὴν πνευματικὴν των οὐσίαν, χωρὶς νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἠθικὴν των ἐξουθένωσιν:

«Ἐκεῖνος σταυρώνεται
στοὺς τόπους τῶν μαρτυρίων
κάνοντας τὴν αἱμάτινη ἀγωνία του
ψωμί καὶ κρασί
νὰ τῆ γευτοῦν
—τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν—
αὐτοὶ ποὺ γονατίζουν
ἀπὸ τὸ βᾶρος τοῦ κόσμου
γιὰ νὰ μεθύσουν
μὲ τὴν ἀφθορὴ ἀγιότητα
τῆς συντριβῆς»³.

1. Πλάτωνος, Ζ' Ἐπιστολῆς 341 C.

2. Friedrich Hoelderlin, *Wie wenn am Feiertage* (Samtliche Werke, εκδ. F. Beissner, Stuttgart II τόμ. 1965, σ. 124).

3. Σ. Κυριαζοπούλου, Ὡς ἐν κατόπτρῳ, σ. 9.